

Innehåll

	Förord	8
	Lista över illustrationer	10
1	Yttrandefrihet	11
2	En fri marknad för idéer?	34
3	Att kränka och bli kränkt	57
4	Att censurera porr	75
5	Yttrandefrihet och internet	98
	Sammanfattning: yttrandefrihetens framtid	115
	Yttrandefrihet: några nyckelår	122
	Referenser	124
	Ytterligare läsning	128
	Register	130

Förord

Syftet med den här boken är enkelt. Jag vill ge en kritisk överblick av huvudargumenten när det gäller yttrandefrihet, vad den innebär och varför den bör vara viktig för oss.

Kapitel 1 sammanfattar några av de viktigaste debatterna och presenterar några aktuella fallstudier. I kapitel 2 tecknas huvuddragen i det klassiskt liberala försvaret för yttrandefriheten. I kapitel 3 undersöker jag frågan om kränkningar, framför allt studerar jag påståendet att religiösa människor bör erbjudas ett särskilt skydd mot kränkningar. Kapitel 4 handlar om pornografi och de olika argumenten för och emot censur; här diskuteras även huruvida konstverk bör erbjudas ett särskilt skydd mot censur. I kapitel 5 begrundar jag olika sätt på vilka internet förändrar frågor om yttrandefrihet, bland annat genom att problematisera rådande uppfattningar beträffande upphovsrätten. I det korta avslutande kapitlet spekulerar jag kring yttrandefrihetens framtid.

Michael Clark, Richard Combes, Andrew Copson, Stuart Franklin, Alan Haworth, Heather McCallum, Cathal Morrow, samt ett antal anonyma läsare, har antingen gett kommentarer till manuset eller föreslagit relevanta exempel, för vilket jag är mycket tacksam. Jag vill särskilt tacka David Edmonds och Anna Motz för ingående kommentarer och diskussioner av bokens idéer under det gångna året och för deras noggranna läsning av olika utkast. Tack till Luciana O’Flaherty, James Thompson, Keira Dickinson och Andrea Keegan

vid Oxford University Press och till Deborah Protheroe, som gjort efterforskningarna i samband med illustrationerna.

Illustrationer

1. **Oliver Wendell Holmes Jr 22**
Med tillstånd av Library of Congress
2. **Muslimska demonstranter utanför Danmarks ambassad i London i februari 2006 31**
© Rex Features
3. **John Stuart Mill 35**
© National Portrait Gallery/
Roger-Viollet/TopFoto.co.uk
4. **David Irving 49**
© Hans Pun/AP Photo/Empics
5. **Himmelska fridens torg, 1989 52**
© Stuart Franklin/Magnum Photos
6. **Life of Brian 63**
© Hulton Archive/Getty Images
7. **Jerry Springer: The Opera ... 65**
© Colin Willoughby/TopFoto.co.uk
8. **Catherine MacKinnon 79**
© Time & Life Pictures/Getty Images
9. **Piss Christ av Andres Serrano 96**
© Andres Serrano, med tillstånd av
Yvon Lambert Paris, New York
10. **Jacques-Louis Davids målning av Sokrates när denne dricker odörten 118**
© Metropolitan Museum of Art, New
York/World History Archive/TopFoto.
co.uk
11. **Nazistiskt bokbål 119**
© 2002 Feltz/TopFoto.co.uk

Utgivaren och författaren ber om ursäkt för eventuella fel eller brister i listan ovan. Kontakta dem och de kommer att med glädje rätta varje fel vid snarast möjliga tillfälle.

Yttrandefrihet

”Jag föraktar dina åsikter, men är beredd att dö för din rätt att uttrycka dem.” Detta uttalande, som tillskrivs Voltaire, sammanfattar denna boks själva grundidé: yttrandefriheten förtjänar ett kraftfullt försvar också när du hatar det som sägs. Att ge yttrandefriheten sitt stöd innebär att du värnar det som sägs, vare sig du tycker om att höra det eller inte. Det är en princip som tillhör demokratins kärna, den är en grundläggande mänsklig rättighet och kännetecknar ett civiliserat och tolerant samhälle.

Både artikel 19 i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna och den amerikanska konstitutionens första tillägg slår uttryckligen fast behovet av att värna yttrandefriheten.

Första tillägget

Kongressen får inte stifta lagar ... som inskränker yttrandefriheten eller pressfriheten eller folkets rätt till fredliga sammankomster och rätten att hemställa till regeringen om gottgörelse för missförhållanden.

Första tillägget i USA:s konstitution

Allmän deklARATION om de mänskliga rättigheterna

Var och en har rätt till åsiktsfrihet och yttrandefrihet. Denna rätt innefattar frihet att utan ingripande hysa åsikter samt söka, ta emot och sprida information och idéer med hjälp av alla uttrycksmedel och oberoende av gränser.

Artikel 19, Allmän deklARATION om de mänskliga rättigheterna, FN, 1948

Båda dessa formuleringar visar hur grundläggande principen om yttrandefrihet är och fäster dessutom uppmärksamheten vid hur bräcklig denna frihet kan vara om den inte värnas. Första tillägget antas ha haft som syfte att stoppa centralmakten från att inkräkta på det området. Det står som ett värn mot att använda censur som verktyg att hindra kritik mot regeringens politik. Frestelsen att använda lagar eller rå makt för att belägga olika typer av meningsmotståndare med munkavle är svår att motstå. Om demokratier inte erbjuder friheten att kritisera och utmana de politiker som agerar på vårt uppdrag kan de förfalla till tyrannier. Men det är inte bara regeringar som begränsar yttrandefriheten och det är inte bara politiska yttranden som motiverar skydd.

Jag kommer visserligen att diskutera ett antal juridiska fall, men detta är inte en bok om de juridiska aspekterna av de mänskliga rättigheterna eller hur första tillägget bör tolkas. Målet är att erbjuda en kritisk överblick av huvudargumenten för yttrandefriheten, dess värde och gränser. När jag diskuterar enskilda lagar är det alltid i anslutning till en vidare, filosofisk kontext gällande dessa lagars moraliska rättfärdigande. Bokens grundläggande frågor är av moralisk karaktär: "Vilket värde har yttrandefriheten?" och "Vilka är

yttrandefrihetens gränser?”. Det ligger i varje människas intresse att tillåtas uttrycka sig själv och tillåtas höra, läsa och se andra människors fria uttryck. Yttrandefriheten äger ett särskilt värde i demokratiska samhällen.

Att tro på yttrandefriheten är inte bara en nedärvd dogm från upplysningen, även om en del har hävdad att det är allt den är. Karl Marx var av uppfattningen att liberala rättigheter hade en tendens att bevara den individualistiska borgerlighetens intressen, snarare än mänsklighetens eviga intressen. Jag håller inte med om det. Att hävda rätten till omfattande yttrandefrihet är inte en omskrivning för att skydda uttalanden från dem som äger makten, vare sig den är ekonomisk eller politisk.

Yttrandefriheten äger ett särskilt värde i en demokrati. I demokratier ligger det i väljarnas intresse att höra och jämföra många olika åsikter, att ha tillgång till fakta och tolkningar såväl som motstridiga åsikter, till och med när väljarna tycker att de åsikter som uttrycks är politiskt, moraliskt eller personligen motbjudande. Den sortens åsikter förs kanske inte alltid fram direkt i tidningar, radio eller tv, utan återfinns ofta i romaner, dikter, filmer, serier eller sångtexter. De kan också uttryckas symboliskt, som när man bränner en flagga, eller, som var fallet i många demonstrationer mot Vietnamkriget, när man bränner ett inkallelsebesked. Medlemmarna av en demokrati har också ett intresse av att medborgare från många olika håll aktivt tar del i den politiska debatten, i stället för att vara passiva mottagare av politik som formas uppifrån.

En del har gått ännu längre och hävdad att ett statsskick som inte erbjuder en omfattande yttrandefrihet inte ens kan kallas legitimt, och därför inte bör betecknas som ”demokratiskt”. Enligt en sådan hållning krävs det mer av en demokrati än att garantera val och allmän rösträtt: ett omfattande skydd av

yttrandefriheten är ett villkor för varje demokrati värd sitt namn, eftersom en regering utan denna inte kan ingå i den demokratiska processen på ett genuint sätt; sådan är Ronald Dworkins hållning:

Yttrandefrihet är ett villkor för ett legitimt statsskick. Lagar och politik är inte legitima med mindre än att de antagits genom en demokratisk process och en process är inte demokratisk så länge regeringen har hindrat någon från att uttrycka sina övertygelser beträffande hur dessa lagar och politiken bör utformas.

Om jag i en demokrati har synpunkter på hur mina politiska företrädare agerar bör jag, enligt detta synsätt, tillåtas uttrycka dessa åsikter på ett sätt som går mycket längre än till att med några års mellanrum sätta ett kryss vid en kandidats namn på valsedeln.

Samtidigt är det långt ifrån okomplicerat. Många sorters yttranden äger förutsägbara och farliga konsekvenser. Det finns tillfällen då andra faktorer kan vara viktigare än yttrandefriheten. Många är beredda att till viss del begränsa yttrandefriheten för andra syften, exempelvis när det gäller rikets säkerhet eller när barn riskerar att utsättas för allvarlig fara. Som Tim Scanlon har påpekat har yttrandefriheten ett pris:

Vad människor säger kan orsaka skada, avslöja privata uppgifter eller skadlig, offentlig information. Yttranden utgör inte en fri zon där allt är tillåtet eftersom inget spelar någon roll. Yttranden betyder något.

Svårigheten består i att avgränsa yttrandefrihetens undantag på ett sådant sätt att användandet av dessa principer inte på samma gång tillåter den censur

som är mindre önskvärd. Det finns också en rimlig oro för att man, varje gång censur tolereras, samtidigt gör det enklare att införa ytterligare censur; denna rädsla för gradvis utarmning är ett av skälen till varför sådant som kan tyckas vara små begränsningar av friheten, ändå kan framkalla mycket starka reaktioner från de som värderar yttrandefriheten.

Vad betyder "yttrande"?

Jag kommer i hela boken att använda termen "yttrandefrihet" i vid mening och låta den omfatta inte bara det talade ordet (den strikta betydelsen av "yttrande"), utan också en bred uppsättning av andra uttryck, inklusive det skrivna ordet, pjäser, filmer, videor, fotografier, serier, tavlor, och så vidare. I flertalet fall, när kontroversiella idéer uttrycks i tal eller skrift, är det sammanhanget som bestämmer yttrandets mening. Att uttrycka en idé på en given plats vid ett givet tillfälle har en förutsägbar effekt och mottagarna förstår att yttrandet medvetet har fällts i det sammanhanget för att uppnå den förväntade tolkningen. På samma sätt kommer sammanhanget att på ett direkt sätt påverka mottagandet av en film, video, ett fotografi, en teckning eller en målning. För att man ska kunna förstå en viss förekomst av yttrandefrihet krävs alltså en förståelse för när yttrandet fällts, till vem det riktats och vilken effekt som avsågs eller åtminstone förutsågs.

Som jag redan påpekat kan idéer uttryckas i form av offentliga handlingar, som att förstöra en flagga eller bränna ett inkallelsebesked. När den sortens handlingar uppenbart avser att kommunicera ett budskap, då hindrar inte det faktum att de är ordlösa dem från att vara exempel på yttranden. Om lagar eller maktutövning hindrar individer från att kommunicera sina åsikter genom

den sortens symboliska handlingar, då begränsas deras yttrandefrihet. År 1969 slog Högsta domstolen i USA fast att första tillägget garanterar rätten att som en kommunikativ handling bära svarta armbindlar i skolan.

Yttrandefriheten är för det mesta inte problematisk när det gäller ett privat samtal eller en monolog riktad till badrumsspeglarna – om inte ditt rum är avlyssnat, som var fallet för en del misstänkta dissidenter i Östtyskland under kalla kriget. Frågor som gäller yttrandefrihet uppstår typiskt i samband med offentlig kommunikation av något slag: en bokpublicering, en dikt, en artikel, ett fotografi, en radio- eller tv-sändning, att skapa och ställa ut ett konstverk, att hålla ett politiskt tal eller kanske när man skriver en bloggpost eller lägger ut en podcast. Yttrandefriheten är särskilt viktig för författare av såväl skönlitteratur som sakprosa, eftersom själva grunden för deras verksamhet är att kommunicera idéer till allmänheten. Friheten att kommunicera sanningen som de förstår den är avgörande för författare av sakprosa; för skönlitterära författare slår begränsningar av vilka idéer de, av ideologiska eller religiösa eller andra skäl, tillåts uttrycka direkt mot deras kreativitet. Det har inte varit svårt för tidskriften *Index of Censorship* att under mer än trettio års tid fylla sina sidor med exempel på författare och journalister som har förvägrats denna grundläggande rättighet att kommunicera. Världens fångelser innehåller många författare och journalister som enligt anklagelserna gått över den accepterade gränsen för vad som får kommuniceras och många av historiens främsta författare har låsts in, torterats och till och med dödat för att ha uttryckt sina idéer.

Ordet ”yttrandefrihet” har fördelen att det anknyter till föreställningen om individuell kommunikation på ett av de mest direkta och personliga sätt vi känner, nämligen med hjälp av rösten. ”Uttrycksfrihet” vore på sätt och

vis mera korrekt, men det bär samtidigt med sig konnotationen att det som uttrycks på något sätt är subjektivt; i många fall när skribenter censureras finns det inget subjektivt i de fakta de försöker kommunicera till den breda allmänheten. En kinesisk skribent, till exempel, som ger detaljerad information om hur många studenter som dog vid massakern på Himmelska fridens torg ”uttrycker” inte en idé, utan kommunicerar fakta. Om den kinesiska regimen förhindrar honom att yttra sig kvarstår fortfarande fakta.

Censur beskrivs ofta metaforiskt som att man berövar en individ eller en grupp dess röst. När den brittiska regeringen 1988 ville ta udden av budskapen från Sinn Feins ledare låg det en särskild poäng i att den rent bokstavligt tog bort deras röster, genom att låta skådespelare läsa deras yttranden under nyhets-sändningarna. Det ansågs att orden i sig skulle väga lättare om de framfördes med neutral röst av en skådespelare som inte, får man förmoda, trodde på dem själv, snarare än att yttras av Sinn Feins ledare Gerry Adams eller Martin McGuinness. Den bisarra strategin slog fel: varje sändning fungerade som en icke uttalad påminnelse om att Sinn Feins ledare i viss utsträckning förnekades sin yttrandefrihet.

En annan aspekt av yttrandefriheten, som sällan nämns, är att i ett klimat där människor inte känner sig fria att uttrycka sina åsikter eller hindras från att göra det, är det inte givet att man helt enkelt kan bära den otillåtna åsikten inom sig. Många av oss vet inte riktigt vad vi tycker förrän vi försöker uttrycka oss inför en publik, eller åtminstone inför en tänkt publik, och de flesta tänkare utvecklar sina idéer i samverkan med andra, som håller med om eller har invändningar mot deras uppfattningar. Visserligen är det sant att en del politiska fångar har skrivit poesi i sitt huvud, men bara en exceptionell författare skulle kunna hålla en hel roman eller ett reportage av boklängd

i minnet. Dessutom kräver en del böcker omfattande efterforskningar: där staten förbjuder att vissa sorters idéer uttrycks, omöjliggörs typiskt också tillgången till det material som krävs för att dessa idéer ska kunna uttryckas. Isoleringscell är en särskilt effektiv form av censur som ofta används mot avvikande tänkare och författare. Hot om inspärning, tortyr eller död kan också dämpa de sorters diskussioner som fungerar som katalysatorer för olika uttryck. Historien visar emellertid att det finns många människor som inte låter sig skrämmas av sådana hot och är tillräckligt modiga för att säga sin mening också när det leder till en säker och smärtsam död.

Vad betyder "fri"?

Filosofen Isaiah Berlin har gjort en berömd distinktion mellan två olika sorters friheter: negativa och positiva. Negativ frihet är frånvaron av begränsningar. Du är fri att göra något i denna negativa bemärkelse om det inte finns någon som hindrar dig att göra det. Du är just nu fri att ställa dig upp, så länge ingen stoppar dig. Positiv frihet är i stället friheten att faktiskt kunna uppnå det du önskar. Kanske har du inre, psykologiska spärrar som hindrar dig från att uttrycka dig själv som du skulle vilja, trots att det inte finns någon som aktivt hindrar dig från att tala. Enligt Berlins formulering vore du i sådana fall fri i den negativa bemärkelsen, men inte i den positiva.

I den här boken ligger fokus på den negativa betydelsen av frihet. Yttrandefrihetens historia är berättelsen om olika försök att hindra människor från att kommunicera sina åsikter, vare sig det varit genom censur, inspärning, restriktiva lagar, faktiska och implicita hot om våld, bokbål, blockerade sökmotorer eller, i de mest extrema fallen, avrättningar. Det är dock värt att notera att

en del marxistiska filosofer, exempelvis Herbert Marcuse i essän ”Repressive Tolerance”, har menat att avsaknaden av censur inte garanterar att friheten kommer att användas på något meningsfullt sätt. I ett samhälle där allmänheten har indoktrinerats och manipulerats av dem som kontrollerar medierna, kan det vara så att yttrandefriheten bara tjänar de mäktigas intressen, något som kan fungera lika effektivt som repressiv censur i totalitära samhällen. Oavsett om han har rätt när det gäller allmänhetens formbarhet är hans lösning – att censurera ”regressiva rörelser”, särskilt om de befinner sig till höger politiskt – en paradoxal form av intolerans i toleransens namn.

Frihet är inte tillåtelse

Yttrandefrihetens försvarare inser nästan utan undantag att det krävs *någon* form av begränsning av den frihet de förespråkar. Frihet bör med andra ord inte förväxlas med allmän tillåtelse. Fullständig yttrandefrihet skulle tillåta förtal, falsk och missvisande annonsering, frihet att publicera sexuellt material som involverar barn, frihet att avslöja statshemligheter osv. Alexander Meiklejohn, en tänkare som särskilt ägnade sig åt att befrukta den sorts debatt som är viktig för demokratier, poängterade detta:

När människor med självbestämmande kräver yttrandefrihet menar de inte att varje individ har en obestriddlig rätt att yttra sig när som helst, var som helst och hur som helst. De påstår inte att varje människa får säga vad han vill, när han vill, om vad som helst och till vem som helst.

Detta är viktigt. Bara den sorts yttrandefrihet är värd att eftersträva som ger dig rätten att uttrycka dina åsikter vid passande tillfällen och på passande

platser, inte en yttrandefrihet som gäller när helst det passar dig. Inte heller bör det stå dig fritt att uttrycka vilken åsikt som helst: det finns gränser.

John Stuart Mill, den mest hyllade av alla i debatten om den individuella frihetens gränser och huvudämnet för kapitel 2, förespråkade visserligen större personlig yttrandefrihet än vad flertalet av hans samtida kände sig bekväma med, men han drog gränsen vid tal eller skrift som uppmanade till våld. Han var också tydlig med att hans argument för frihet bara gällde ”människor som äger mogenhet beträffande sina kunskapsförmågor”. Paternalism – det vill säga att tvinga någon *för hans eget bästa* – var enligt hans mening lämpligt när det gällde barn och, vilket är mer kontroversiellt, när det gällde ”de bakåtsträvande samhällsgrupper där själva rasen kan betraktas som omognad”. Men det var inte lämpligt när det gällde vuxna människor i ett civiliserat samhälle: de borde vara fria att själva bestämma hur de lever sina liv. De borde också äga friheten att begå egna misstag.

Domaren Oliver Wendell Holmes Jr:s minnesvärda uttalande, att yttrandefriheten inte bör omfatta rätten att skrika ”Elden är lös!” i en fullsatt teater, gör en viktig poäng som lätt glöms bort när frihetens retorik tar överhanden: någonstans måste yttrandefrihetens försvarare dra gränsen. De känslomässiga konnotationer som följer med ordet ”frihet” får inte förblinda oss till den grad att vi glömmar bort detta. Att tillåta någon att skrika ”Elden är lös!” i en teater kan leda till upplopp som medför skador och till och med dödsfall och om det bara är en bluff kan det dessutom undergräva teaterbesökarens reaktioner på ett verkligt varningsrop. Holmes kommentar gjordes i ett domstolsutlåtande i Högsta domstolen (*Schenck v. United States*) som gällde första tillägget. Han fällde sitt utlåtande 1919, men den åtalade handlingen, att i krigstid trycka och till inskrivna soldater sprida 15 000 pamfletter mot kriget, utfördes 1917.